visat.

Primavera 2017

De les diverses maneres de traduir Kavafis

Joaquim Gestí

L'any 1975 Joan Ferraté publicà els vuitanta-vuit poemes de Kavafis que Riba no havia inclòs en la seva antologia pòstuma de 1962. La satisfacció de veure acabada una vella aspiració, de seguida deixà pas a la constatació que aquelles traduccions eren incompatibles amb les de Riba. Ferraté havia desenvolupat un criteri traductològic propi, basat en l'experiència lectora, l'apropiació poètica i la posterior reescriptura que donaven com a resultat unes versions particulars: «Tant per part de Riba com per la meva part, Cavafis havia sofert l'empremta d'un gust i una manera de fer personals que, a desgrat de la nostra coincidència en el propòsit de ser literalment fidels a l'original, ens havia dut inevitablement a resultats de conjunt molt sovint força divergents».

Crític literari i autor de poemes originals i traduïts, l'obra de Ferraté és, sens dubte, una de les més singulars i heterodoxes del món de les lletres catalanes.Llicenciat en Filologia Clàssica per la Universitat de Barcelona (1953), va ser professor de llengües clàssiques a la Universidad de Oriente (Santiago de Cuba) entre 1954 i 1960 i el 1962 es traslladà a Edmonton (Canadà) per ensenyar literatura espanyola i, des del 1969, literatura comparada a la Universitat d'Alberta, on va treballar fins a la jubilació (1985). Entremig, del 1970 al 1973, s'encarregà de la direcció literària de Seix Barral.

L'obra de Ferraté neix de la passió de lector, especialment, de poesia. L'afany de llegir amb tota precisió i d'interpretar amb la màxima racionalitat, el va dur a fixar-se en textos literaris pràcticament d'arreu del món i de totes les èpoques i a escriure assaigs, anàlisis, comentaris, traduccions i edicions filològiques. Al mateix temps, Ferraté reflexionava teòricament sobre l'«operació de llegir» i de la reescriptura, l'assimilació i l'apropiació personal del text. Aquests conceptes són claus per a entendre el Ferraté traductor.

Ferraté en justificava el mètode a partir del criteri de «traduir la poesia subratllant el rigor formal, purament extern (metre i rima), de la meva obra, en lloc de prescindir-ne del tot, com se sol fer»;és a dir, les traduccions intentaven adaptar la sonoritat rítmica i mètrica de l'original grec al català, i criticava amb ironia el fet de negligir el principi d'adaptació mètrica i rítmica, «norma (per no dir mandra) usual», que prescindeix del rigor formal de la poesia».A més, «el metre i la rima són dues possibilitats d'organització, les més fàcils i assequibles, sense cap dubte les que a mi em van més bé», i reblava amb sornegueria: «més val això que res! Les he usat no per satisfer la meva vanitat, sinó per no trair l'original».

Les paraules de Ferraté ens permeten reflexionar sobre la traducció poètica i, en concret, sobre les diverses maneres d'atansar-se a l'obra de Kavafis. Deixant de banda el supòsit, sovint repetit, que la poesia és intraduïble per la pròpia naturalesa del gènere, el traductor pot triar, fonamentalment, entre cinc opcions diferents. La primera és intentar reproduir íntegrament el model original, amb el mateix metre, la mateixa combinació de rimes i ritmes, una tasca complexa per la manca d'equivalències absolutes entre la llengua de partida i la d'arribada i relativament poc utilitzada, mai en el cas de Kavafis. La segona és la reproducció del model, però amb una combinació de rimes i ritmes diferents i/o amb un metre també diferent; és, pel que fa a la diferència en la combinació de rimes, la més habitual al llarg dels segles xix i xx i la que emprà Ferraté per a versionar el poemes de Kavafis, en què el metre i la rima hi son presents. La tercera possibilitat és la utilització de versos blancs per a un original amb rima fonètica: se sol mantenir la mètrica i de vegades el ritme, però es renuncia a un tret fonamental en el model triat pel poeta, la rima; aquest mètode permet transmetre el sentit literal al lector, però també experimentar una poètica pròpia per part del torsimany; és el cas de les versions de Riba (considerades per Pla la seva poesia més reeixida) i, per extensió d'Eudald Solà, la pretensió del qual no era sinó continuar l'obra del mestre. La quarta opció és la traducció formalment lliure, que no trasllada a la nova llengua cap dels trets del model triat pel poeta, ni el nombre d'estrofes, ni la rima, ni el metre, habitual en traduccions funcionals, però també pot ser el camí triat per a traduccions literàries; un exemple són les versions kavafianes en prosa de Margueritte Yourcenar. L'última possibilitat és la reelaboració del poema traduït en una versió que esdevé original

del nou autor, a la manera de Segimon Serrallonga o de Joan Ferraté, que tanmateix no l'emprà amb Kavafis.

Vegem alguns exemples d'aquests atansaments diferents en les traduccions de Riba, Ferraté, Solà. Un dels poemes de temàtica existencialista en què es fa ben palesa la tècnica de Ferraté és el poema «Imploració», no traduït per Riba:

Η θάλασσα στα βάθη της πήρ’ έναν ναύτη.—	El mar cap al seu fons s'ha endut un mariner. —
Η μάνα του, ανήξερη, πηγαίνει κι ανάφτει	La mare, que no ho sap, escull, d'entre els que té,
στην Παναγία μπροστά ένα υψηλό κερί	i l'encén a la Verge, un ciri llargarut,
για να επιστρέψει γρήγο και νάν’ καλοί καιροί —	perquè l'hi torni a casa, al seu port de salut —
και όλο προς τον άνεμο στήνει τ’ αυτί.	i para, al mateix temps, l'orella al buf del vent.
Αλλά ενώ προσεύχεται και δέεται αυτή,	Però, mentre ella resa i implora, vehement,
η εικών ακούει, σοβαρή και λυπημένη,	la imatge se l'escolta, greu i trist el posat:
ξεύροντας πως δεν θάλθει πια ο υιός [που περιμένει.	ja sap que no vindrà, el fill tan esperat.

Ferraté reprodueix les vuit d'estrofes de l'original, reunides en grups de dos versos de catorze síl·labes, adaptant la mètrica a alexandrins (6+6), respectant escrupolosament la rima consonant de les estrofes: AA BB BB CC i emprant un ritme iàmbic (U—) en totes les estrofes. Comparem el resultat amb la versió de Solà, en què, en paraules de Ferraté, «la mètrica i, sobretot la rima, que considerem absolutament irreproduïble, ultra obligar-nos a fer un esforç del qual érem incapaços, ens hauria obligat a prescindir d'aquella literalitat i exactitud que, per damunt de tot, hem assajat d'obtenir... »:

> La mar ha acollit en les seves entranyes un mariner
> La seva mare, que no ho sap, se'n va davant la Verge
> i encén un ciri llarg
> perquè torni aviat i tingui bon temps.

I sense treva para l'orella al vent.
Però mentre ella prega i suplica,
la icona escolta, seriosa i trista, sabent
que mai no tornarà el fill que la mare espera.

Vegem un altre exemple d'adaptació ferratiana amb el poema «Τα Παράθυρα», «Finestres», i amb la versió de Solà:

	En aquest lloc de cambres fosques, passo
Σ’ αυτές τες σκοτεινές κάμαρες, που περνώ	dies feixucs, voltant amunt i avall, i m'escarrasso
μέρες βαρυές, επάνω κάτω τριγυρνώ	buscant-neles finestres. —S'obrirà
για νάβρω τα παράθυρα.— Όταν ανοίξει	una finestra, i em traurà el desfici.—
ένα παράθυρο θάναι παρηγορία.—	Però no hi ha finestres, o be sóc jo que no
Μα τα παράθυρα δεν βρίσκονται, ή δεν μπορώ	les puc trobar. Potser de no trobar-les és millor.
να τάβρω. Και καλλίτερα ίσως να μην τα βρω.	Potser la llum serà un nou suplici.
Ίσως το φως θάναι μια νέα τυραννία.	Qui sap les novetats que portarà.
Ποιος ξέρει τι καινούρια πράγματα θα δείξει.	

Ferraté elimina l'article del títol grec «Τα» i opta per la forma més indeterminada «Finestres» i no «Les finestres». La mètrica de l'original són catorze versos amb rima consonant perfecta: AA BC AA CB. Ferraté proposa un predomini de versos decasíl·labs, respecta magistralment la rima tot fent servir altre cop un ritme iàmbic (U—) a la composició: di*es* fei*xucs*, vol*tant* a*munt* i a*vall*, i *m'es*ca*rra*sso. La traducció de Solà fa així:

En aquestes cambres obscures on passo
dies que pesen, camino amunt i avall
per trobar les finestres. Quan s'obrirà
una finestra serà un consol.
Però de finestres no se'n troben, o no les se trobar.

Potser val més que no les trobi!

Potser la llum seria un nou turment.

Qui sap quins nous afers no mostraria.

Finalment, dos poemes traduïts per Riba i Ferraté, que acompanyem amb les versions angleses d'Edmund Keeley i Phipip Serrard. El primer és «Επήγα»**:**

Δεν εδεσμεύθηκα. Τελείως αφέθηκα κ’ επήγα.
Στες απολαύσεις, που μισό πραγματικές,
μισό γυρνάμενες μες στο μυαλό μου ήσαν,
επήγα μες στην φωτισμένη νύχτα.
Κ’ ήπια από δυνατά κρασιά, καθώς
που πίνουν οι ανδρείοι της ηδονής.

HI VAIG ANAR (Carles Riba)

Jo no estava lligat. Completament vaig desfermar-me.
Vaig anar cap als gaudis, que mig eren reals,
mig me'ls feia girar dins el cervell;
hi vaig anar, en la nit il·luminada.
I vaig beure vins poderosos,
com els que beuen els valents del goig.

HI VAIG ANAR (Joan Ferraté)

No estava encadenat. Em vaig desfer del tot i hi vaig anar. Cap a uns plaers que mig eren reals,
mig giravolts del meu cervell,
vaig anar, dins la nit il·luminada.
I vaig beure uns vins forts, d'aquells
que beuen els valents del goig

I WENT (Edmund Keeley/ Philip Sherrad)

I didn’t hold myself back. I gave in completely and went,
went to those delectations that were half real,
half wrought by my own mind,
went into the brilliant night
and drank strong wine,
the way the champions of pleasure drink.

A diferència dels títols anteriors, es tracta d'una composició de vers lliure, sense rima i amb una mètrica indefinida, tot i que la poesia de Kavafis sempre oculta un ritme interior no fàcilment detectable. La paraula clau del poema és la forma verbal επήγα, que li dóna títol.

Apareix al primer vers i es repeteix en el quart en forma d'hipèrbaton, figura retòrica molt emprada en la poesia grega moderna: «Cap als plaers... hi vaig anar». Riba desplaça el verb del primer al segon, mentre que Ferraté i Keleey i Sherrard el mantenen al primer. Ferraté respecta l'ordre estròfic i l'hipèrbaton inicial del segon vers, «cap a uns plaers que mig eren reals», mentre que Riba obre el segon vers amb el «vaig anar» del primer i tradueix: «vaig anar cap als gaudis», sense respectar l'hipèrbaton. El sintagma preposicional μες στην φωτισμένη νύχταambé dóna traduccions amb matisos diferents. Riba proposa «en la nit il·luminada» i Ferraté, «dins la nit il·luminada», traslladant el sentit de les preposicions μες στην, *enmig de, dins de*, que l'anglès recull en la forma «into brilliant night». Pel que fa a l'adjectiu δυνατά, que determina «vins poderosos/ vins forts», les traduccions també presenten diferències. Riba pren el sentit de l'arrel de l'adjectiu, la paraula δύναμις, «poder», i proposa «poderosos», mentre que Ferraté i Keleey i Sherrard opten pel sentit més habitual del terme, especialment referit al vi: «forts», «strong». El darrer vers enfronta els traductors amb la paraula η ηδονή, «el plaer», tan present en l'obra de Kavafis. Riba i Ferraté tradueixen «goig», mentre que en anglès trobem «pleasure». S'ha escrit molt sobre l'ús deliberat de Riba de la forma «goig» per evitar traduir «el plaer», i no hi insistirem, només hi afegim una qüestió mètrica que potser explica la diferència: «goig» és un monosíl·lab que en poesia funciona millor que el bisíl·lab «plaer», especialment en traducció.

A l'últim, vegem un dels poemes més famosos de Kavafis: «Θυμήσου, Σώμα...». Els títols de Riba i Ferraté no coincideixen del tot. Riba opta per una forma que en català podria ser ambigua, com «Recorda, cos...», mentre que Ferraté hi afegeix el pronom feble: «Recorda-ho, cos...»; Keleey i Sherrard inverteixen l'ordre dels sintagmes: «Body, remember».

Σώμα, θυμήσου όχι μόνο το πόσο αγαπήθηκες,
όχι μονάχα τα κρεββάτια όπου πλάγιασες,
αλλά κ’ εκείνες τες επιθυμίες που για σένα
γυάλιζαν μες στα μάτια φανερά,
κ’ ετρέμανε μες στην φωνή — και κάποιο
τυχαίον εμπόδιο τες ματαίωσε.
Τώρα που είναι όλα πια μέσα στο παρελθόν,
μοιάζει σχεδόν και στες επιθυμίες

εκείνες σαν να δόθηκες — πώς γυάλιζαν,
θυμήσου, μες στα μάτια που σε κύτταζαν·
πώς έτρεμαν μες στην φωνή, για σε, θυμήσου, σώμα.

RECORDA, COS... (Carles Riba)

Cos meu, recorda
no solament com t'han arribat a estimar,
no solament els llits on has jagut,
sinó també aquells desigs que per tu
lluïen dins els ulls obertament
i tremolaven dins la veu —i algun fortuït entrebanc els va fer vans.
Ara que tot això ja són coses passades,
fa gairebé l'efecte que també als desigs
aquells vas ser donat —ah, com lluïen,
recorda, dins els ulls que se't clavaven,
com tremolaven dins la veu, per tu, recorda, cos.

RECORDA-HO, COS... (Joan Ferraté)

Cos, recorda't
no sols de com vas ser estimat,
no solament dels llits on et vas estirar,
sinó també d'aquells desigs que resplendien
per tu en els ulls obertament
que tremolaven en la veu —i algun
obstacle fortuït els va fer inútils.
Ara que tot és ja dins del passat,
sembla quasi com si també t'hi haguessis
lliurat, a aquells desigs —com resplendien,
recorda-ho, en els ulls que en tu es fixaven;
com tremolaven en la veu, per tu,
recorda-ho cos.

Body, remember (Edmund Keeley/ Philip Sherrad)

Body, remember not only how much you were loved,
not only the beds you lay on,
but also those desires that glowed openly
in eyes that looked at you,
trembled for you in the voices—
only some chance obstacle frustrated them.
Now that it’s all finally in the past,
it seems almost as if you gave yourself
to those desires too—how they glowed,

remember, in eyes that looked at you,
remember, body, how they trembled for you in those voices.

Aquesta és, a parer nostre, una de les traduccions més reeixides de Riba. El poema, de vers lliure, conté, tanmateix, un seguit de rimes i ritmes interns, que Riba adaptà en tirades de mètrica variable. Per no trencar ni allargar la primera estrofa, divideix el primer vers i afegeix una estrofa més a les onze de l'original. Possiblement per aquestes raons no emprà el pronom feble «-ho». La versió de Ferraté és potser menys lluïda, més prosaica, més literal. De fet, generalitzant, en aquelles versions en què Riba mostra el geni poètic més gran, Ferraté queda un graó per sota. Aquest n'és l'exemple més il·lustratiu juntament amb «Ítaca», els versos ribians més immortals de Kavafis.

Bibliografia:

-*Poemes de Kavafis*. Traducció de Carles Riba. Il·lustracions de J. Subirachs. Nota preliminar de Joan Triadú. Barcelona: Teide, 1962.

-«Quatre poemes de C.P. Cavafis». Nota i versions de Joan Ferraté. *Serra d'Or*, 156 (setembre 1972),

-«Una versió catalana de trenta poemes de K. Kavafis».Traducció d'Alexis Eudald Solà. Dins: *In memoriam Carles Riba* (19591969). Barcelona: Ariel 1973, p. 377-389

-*Vuitanta-vuit poemes de Cavafis*. Traducció de Joan Ferraté. Barcelona: Edicions 62, 1975.

-*Poemes*: Edició bilingüe. Traducció i notes d'Alexis Eudald Solà. Barcelona: Curial, 1975.

-*Tretze de l'arxiu de Kavafis i altres coses*. Traducció de Joan Ferraté. Barcelona: Edicions 62, 1976.

-*Poemes*. Traducció de Carles Riba. Pròleg d'Alexis Eudald Solà. Barcelona: Curial, 1977.

-*Poemes II.* Traducció d'Alexis Eudald Solà. Barcelona: Curial, 1977.

-*Les poesies de K.P. Kavafis*. Traducció de Joan Ferraté. Barcelona: La Gaia Ciència, 1978 [Reeditat a Barcelona: Quaderns Crema, 1987.]